

НАТАЛІЯ ПУСЕПЛІНА

(Полтава)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглянуто проблему становлення і розвитку музеїв навчальних закладів, з'ясовані передумови їх функціонування.

Ключові слова: освітньо-виховна діяльність, навчальні музеї, принцип наочності, музейний предмет, комунікативна взаємодія.

Європейський курс України характеризується появою у соціально-виховному просторі інноваційних підходів у поєднанні з багатьма традиціями і досвідом українського народу. Особливе значення надається оновленню і збагаченню засобів підготовки вчителя до професійної діяльності.

Сучасна мережа музейних закладів охоплює всі галузі наукового знання й духовної культури, є невід'ємною складовою освітніх установ, де на основі гуманістичних педагогічних принципів реалізуються її виховні можливості, забезпечується входження особистості у світ культури, формується особистісно-професійне становлення і розвиток підростаючих поколінь.

Метою статті обрано аналіз проблеми розвитку музеїв навчальних закладів, з'ясування і виділення передумов становлення музейно-педагогічної діяльності як провідного напрямку їх функціонування.

Досліджені нами історико-педагогічні джерела дають можливість визнати, що музей як соціально-культурний центр досліджувався Т. Белофастовою, О. Вансловою, К. Газаловою, Ю. Ключко, М. Нагорським; функціонування музеїв у загальноосвітній та вищій школі вивчалось М. Гаврилівим, Л. Гайдою, М. Гнедовським, І. Косовою, І. Ляшком, Ю. Омельченком, М. Решетніковою, О. Січкаруком, Б. Столяровим, Л. Шляхтіною. До проблеми музеїв педагогічного профілю як чинника професійної підготовки вчителя зверталися лише окремі дослідники – О. Беца, Є. Герасименко, Л. Данилова, В. Закалюжний, Н. Карапузова, Ю. Павленко.

У Законі України “Про музеї та музейну справу” пріоритетними завданнями у роботі музею педагогічного закладу освіти визначені наступні: сприяння вдосконаленню педагогічного процесу навчальних закладів: розширення і поглиблення загальноосвітньої та професійної підготовки учнівської та студентської молоді засобами позакласної, позашкільної, аудиторної та позааудиторної роботи; розвиток творчості, інтересів до пошукової, краєзнавчої, науково-дослідної, художньо-естетичної та природоохоронної роботи; формування у підростаючого покоління розуміння нерозривного взаємозв'язку минулого, сучасного і майбутнього України; впровадження нових форм роботи за інтересами; участь у формуванні, збереженні і раціональному використанні Музейного фонду України; вивчення, охорона і популяризація пам'яток історії, культури і природи рідного краю; проведення культурно-освітньої роботи серед учнівської молоді [5].

У відповідності до нормативних документів, музей проводить таку роботу: організовує дослідницьку діяльність згідно з тематикою музею; систематично поповнює фонди музею шляхом проведення експедицій, походів, екскурсій; організовує облік музейних предметів, забезпечує їх збереження; створює і поповнює стаціонарні експозиції та виставки; проводить освітньо-виховну роботу серед учнівської молоді і населення; сприяє використанню матеріалів музею у навчально-виховному процесі та науково-дослідній роботі [6, с. 30].

Досліджуючи проблему становлення і розвитку музеїв навчальних закладів, вихідними вважаємо положення про те, що освітньо-виховна його діяльність відображає соціально-політичні та економічні процеси суспільства й ініціюється, насамперед, реформами у галузі освіти.

Ідея про необхідність збереження та використання пам'яток і наочних посібників у навчальних закладах, що знайшла відображення у „Статуті народним училищам у Російській імперії” (1785 р.) стала однією з передумов виникнення перших музеїв при навчальних закладах. Як зазначалось, у кожному головному народному училищі мала комплектуватись „збірка природних речей з усіх трьох царств природи, потрібних для пояснення та наочного вивчення природознавства, збірка геометричних тіл, математичних і фізичних знарядь, малюнків і моделей або зразків для пояснення архітектури та механіки” [10, с. 7]. Це «надавало б можливість учням народних шкіл безкоштовно користуватися книгами і журналами педагогічного змісту, навчальними посібниками, розширювати свої пізнання і удосконалюватися у справі викладання» [9, с. 46-47]. Проте у XVIII – першій половині XIX ст. учбові музеї при навчальних закладах функціонували переважно в ліцеях та університетах. Першим із них був музей Московського університету (1755 р.), що забезпечував навчальний процес науково-дослідницькою діяльністю. При Петербурзькому гірничому училищі (1773 р.) комплектувались колекції Гірничого музею (близько 70 тисяч зразків), головним призначенням якої було обслуговування навчального процесу: наукова робота викладачів, практичні заняття студентів [10, с. 8].

Поступово комплектуючи свої зібрання у процесі наукової роботи вчених та практичних занять студентів, учбові музеї, що виникали як предметні кабінети, переростають у самостійні музеї, що зумовлювалося потребами навчального процесу.

Першими науковими, освітніми і культурними осередками в Україні були Миколаївський (1806 р.), Феодосійський (1811 р.), Одеський (1825 р.), Керченський (1826 р.) музеї старожитностей. В Одесі видавалися „Записки Одесского общества истории и древностей” [4, с. 58].

Унаслідок реформування системи військової освіти у другій половині XVIII ст. створюються музеї військово-освітніх закладів. Заснований 1864 р. Петербурзький педагогічний музей військово-учбових закладів мав завдання „поширення у народі засобами наочності, шляхом пояснення колекцій, загальнодоступних читань” технічних і загальних елементарних знань [10, с. 20]. Його колекції використовувалися для забезпечення наочності навчання, виховання на бойових традиціях [7, с. 10]. Освітньо-виховна діяльність музею об'єднувала навколо себе відомих педагогів свого часу Н. Корфа, В. Острогорського, І. Паульсона та інших вчених. Проводилися педагогічні з'їзди, читання, публічні лекції, виставки, видавнича робота, пропагування вітчизняної і зарубіжної педагогіки, виготовлення навчальних наочних посібників [4, с. 3].

У цей час виникають університетські музеї, пріоритетною метою яких було забезпечення науково-дослідницької діяльності та наочності навчання. 1807 року при Харківському університеті відкрито Археологічний, Зоологічний, Мінералогічний музеї, Музей образотворчих мистецтв. У 1834-1837 рр. при Київському університеті створено Музей старожитностей, де зберігалися цінні колекції пам'яток історії Київської Русі (понад 6,5 тис. речей). У Нумізматичному музеї університету налічувалося біля 34 тис. давніх монет і медалей, у Музеї образотворчих мистецтв зберігалися копії кращих творів античного й західно-європейського мистецтва, у Зоологічному музеї – колекції фауни Середземного, Чорного й Азовського морів, озера Байкал тощо. Як повідомляв попечителю Київського навчального округу ректор, при університеті св. Володимира на початку 50-х рр. функціонували фізичний, зоологічний, метрологічний, астрономічний, порівняльної анатомії кабінети [8, с. 81].

Характерними особливостями університетських музеїв були, по-перше, високий рівень наукового керівництва (здійснювали доктори наук, професори, організацією роботи займалися хранителі з числа університетської професури), по-друге – достатнє фінансове забезпечення (державні кошти, меценатство), по-третє, популяризація колекцій серед усіх верств населення (безкоштовне відвідування, публічні лекції тощо).

Поширення принципу наочності та відсутність коштів на придбання приладдя сприяють створенню педагогічних пересувних музеїв, які виникли у 90-і рр. XIX ст. Серед них Петербурзький пересувний музей наочних посібників (1892 р.), Пересувний музей для недільних шкіл Московського комітету письменності (1893 р.), музей педагогічного товариства при Московському університеті (1903 р.) тощо [10].

Термін „педагогічний музей” уживався як назва профільних педагогічних стаціонарних та пересувних музеїв, природничо-наукових колекцій навчальних закладів, колекцій наочного приладдя, наочних посібників, термін „шкільний музей” – як назва музеїв земських шкіл, укомплектованих невеликими колекціями наочних посібників.

Значним науково-освітнім осередком, створеним наприкінці XIX ст., став Миський музей у Києві, де читали лекції відомі науковці, проводилися наукові засідання та конференції.

Виникають музеї при земствах, губернських архівних комісіях, наукових товариствах. Так, музей Полтавського губернського земства (1891 р.) відкрито з ініціативи вченого-природознавця В. Докучаєва, який передав у дар музею велику природничу колекцію (4 тис. зразків різних ґрунтів, 500 зразків гірських порід, 800 рослин). Пізніше до музею надійшли археологічні колекції – пам'ятки неоліту, бронзового віку, епохи Київської Русі, а також великі етнографічні збірки – українські килими, плахти, рушники, вишивки, посуд, різьблення по дереву тощо. Музей мав відділи: геологічний і палеонтологічний, ґрунтів, зоологічний, ботанічний, археологічний, нумізматичний, практичний (корисні копалини, сільське господарство, промисли) і етнографічний. У фондах музею зберігалося понад 20 тис. предметів. Як свідчать джерела, музей підтримував зв'язки з багатьма освітніми установами регіону [11, с. 12].

1900 року створено Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства, у 1902 році – Музей Товариства дослідників Волині в Житомирі, Музей Таврійської архівної комісії, Музей Подільського історико-

археологічного товариства, Старосховище Волинського археологічного товариства, Археологічний музей при Вищих жіночих курсах у Києві та інші.

Предметний метод сприяв реалізації принципу науковості у музейно-педагогічній діяльності. З'являються вітчизняні та зарубіжні науково-педагогічні дослідження соціальної ролі й освітньо-виховної сутності музею. Зокрема, організатор і директор створеного 1905 року Національного музею у Львові І. Свенціцький прагнув перетворити музей на наукову установу, публікуючи „Збірки Національного музею у Львові” (вийшло 34 випуски) [8, с. 83]. У 1913 р. нараховувалося майже 150 педагогічних музеїв, робота яких спрямовувалась на поширення ідей наочного навчання серед учителів, сприяла залученню до культури різних верств населення та визначалася „Інструкцією комітету по завідуванню педагогічним музеєм при дирекції народних училищ” (1903 р.). Серед них: Педагогічний музей товариства виховательок і вчительок (1870 р.), Музей по вихованню, навчанню глухонімих (1888 р.), Музей наочних посібників недільних шкіл (1893 р.), Педагогічний музей при Московській дирекції народних училищ (1894 р.) Постійний і пересувний музей учбового відділу Товариства розповсюдження технічних знань (1902 р.), Міський музей учбових наочних посібників (1905 р.), Педагогічний музей Учительського будинку (1912 р.). На Всеросійському земському з'їзді з питань освіти (1914 р.) визначалось необхідним „заохочення усяких індивідуальних спроб учителів у галузі музейної діяльності”, відкриття курсів для вчителів з питань збирання музейних матеріалів і виготовлення колекцій [10, с. 32]. Розглядаючи діяльність музею як педагогічний процес, А. Бакушинський у роботі „Музейно-естетичні екскурсії” (1919 р.) досліджує зв'язок між мистецтвом і глядачем, основні завдання художнього виховання, необхідність розвитку творчої активності дітей, врахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей тощо [12, с. 35].

Таким чином, унаслідок реформування шкільної освіти, визнання вирішального значення в навчанні принципу наочності, організації творчої діяльності відбувається становлення музею як освітньої структури.

За часів радянської влади відбувається підпорядкування музею навчально-виховному процесу школи, основою якої був принцип політехнізації. Водночас активно триває ідеологізація музейної діяльності. У постановках ЦК ВКП(б) наголошувалось на необхідності дотримання у викладанні принципів історизму, класового підходу, посилення краєзнавчого спрямування матеріалу і більш широкого застосування екскурсійного методу. У музеях проводились показові екскурсії для вчителів, інструктивні бесіди, короткострокові заняття, видавалася методична література. Для вчителів історії та студентів історичних факультетів організовувалися спеціальні тематичні екскурсії. При Музейному відділі Наркомосвіти у 1934 р. створюється шкільна комісія й науково-методичні ради, до складу яких входять учителі, музейні працівники, представники обласних і районних відділів освіти. Метою функціонування цих інституцій стають пошуки дієвих методів музейно-педагогічної роботи, спроби втілення нових форм взаємодії музею і школи. Пріоритет політико-просвітньої роботи закріпив Перший Усеросійський музейний з'їзд 1930 року, що визначив нову освітню концепцію. Постанова РНК УРСР „Про музеї України” (1938 р.) спрямовувалась на поліпшення роботи музеїв, уточнення їхніх профілів, розподіл експозиційних матеріалів [8, с. 111-112]. Виникають музеї нового профілю – історико-революцій-

ні. Призначенням таких музеїв було формування „радянської” свідомості в душі комуністичного виховання.

У роки Великої Вітчизняної війни музеї зазнали великих руйнувань, утратили значну частину матеріалів, проте після перемоги відновили свою діяльність. На нараді музейних працівників (Москва, 1948 р.) обговорювалися питання експозиційної, науково-освітньої, науково-дослідної та інших видів музейної роботи у повоєнний час. Після 1945 р. поширюються музеї, присвячені Великій Вітчизняній війні, народні музеї різноманітних профілів, які створювалися і працювали на громадських засадах (музеї історії міст і сіл, заводів і фабрик, колгоспів, шкільні, меморіальні, літературні, музеї народної творчості тощо) [3].

У 60-х роках ХХ ст. діяльність музеїв регламентується постановами ЦК КПРС, спрямованими, передусім, на ідеологічну роботу. Процеси демократизації в суспільстві, зростання кількості музеїв, розширення їхньої аудиторії, пошук і поява нових форм музейної роботи – характерні риси періоду, що отримав назву “музейний сплеск” або “музейний бум” (1960-1970-і рр.) [2, с. 45]. У взаємодії музею і школи в цей час велике значення надається плануванню спільної діяльності (підписання угод на відвідування музеїв, створення та використання освітніх програм, методичних рекомендацій для вчителів), обліку відвідування музею учнями, студентами, вчителями (на основі картотек аналізується рівень активності й систематичності). У 70-і роки популярними стають такі форми взаємодії зі шкільною аудиторією, як музейні факультативи, екскурсійні абонементи тощо [1, с. 10]. Зміст і форми взаємодії музею і школи стають предметом обговорення наукових конференцій і семінарів (науковий семінар «Роль художніх музеїв у естетичному вихованні школярів» (1973 р.), Всеросійська науково-практична конференція „Роль музеїв в комуністичному вихованні дітей і підлітків у світлі рішень XXVI з’їзду КПРС” (1981 р.), Всесоюзна конференція „Музей і діти” (1982 р.)). Науковці семінару «Роль художніх музеїв у естетичному вихованні школярів» обстоювали необхідність використання у музейно-педагогічній діяльності педагогічних і психологічних принципів і закономірностей. У першій половині 1980-х рр. науковці розробляють концептуальні засади “музею ХХІ століття”, вказуючи на необхідність не лише зберігати культурні надбання і цінні предмети, а й упливати на розв’язання глобальних проблем сучасного і майбутнього, бути “генератором культури”.

Сучасна освітня концепція музею пов’язується з реформуванням освіти на засадах індивідуалізації, гуманізації та співробітництва, формування суб’єкт-суб’єктних відносин у виховному процесі, при цьому музей виконує роль освітньо-виховного центру передачі наукового, художнього, історичного досвіду поколінь, діалогу культур, створення необхідних умов для самореалізації особистості. Комунікативна взаємодія передбачає освітнє призначення музею у формуванні ціннісного відношення до культурно-історичного спадщини, збагаченні внутрішнього світу людини, чуттєво-емоційної сфери й творчої активності особистості.

Значення музею як центру культурно-освітнього простору утілює світоглядні, ідеологічні позиції і соціокультурні потреби особистості та суспільства. Освітньо-виховна діяльність музеїв навчальних закладів повинна будуватися з урахуванням інтересів студентів і учнів, їх вікових, індивідуальних особливостей та професійної спеціалізації. Використовуючи різні форми та методи роботи, доцільно виявляти в культурно-історичній спадщині рідного краю

яскраві факти, цікаві відомості, які б могли формувати у них позитивне емоційне ставлення до знань, ідей світоглядного характеру. Історія, культура, мистецтво, національна символіка, традиції і звичаї є тими невичерпними джерелами, на основі яких систематично й послідовно має формуватися духовний світ особистості.

Таким чином, з'ясовано, що соціально-економічними передумовами виникнення та функціонування навчальних музеїв є: зміна ідеології, світогляду та світосприйняття; розвиток промислового виробництва, потреби в освіченості та підвищенні професійного рівня населення; пошуки шляхів розв'язання соціальних проблем у діяльності державних і громадських організацій; педагогічними передумовами виділені: пошуки й удосконалення принципу наочності; використання колекцій із науково-дослідницькою та освітньо-виховною метою, розповсюдження знань, закладених у першоджерелах; спрямованість виховного процесу на розвиток ініціативи та самостійності учнів, виховання їхнього естетичного смаку, моральності, формування світогляду, творчої активності; діяльність органів освіти, наукових, науково-просвітницьких, педагогічних товариств, спрямована на виховання молоді та поширення знань серед населення; усвідомлення здатності музеїв нести інформацію про навколишній світ та про наочно-порівняльні способи одержання цієї інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні завдання поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв. – К. : Державний історичний музей УРСР, 1986. – 102 с.
2. Буланій І. Т. Громадські музеї України : історія, досвід, проблеми / І. Т. Буланій, І. Г. Явтушенко. – К. : Мистецтво, 1989. – 199 с.
3. Бондар М. М. Нариси музейної справи / М. М. Бондар. – К. : КДУ ім. Т. Шевченка, 1959. – 192 с.
4. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство : сторінки історії / Г. С. Дем'янчук, А. Г. Дем'янчук, Б. Г. Дем'янчук. – К. : Просвіта, 2006. – 296 с.
5. Закон України "Про музеї та музейну справу" // Голос України. – 1995. – 17 серп.
6. Інструктивно-методичний лист щодо організації музейної роботи у вищих навчальних закладах // Інформаційний вісник. Вища освіта. – 2004. – № 16. – С. 27-38.
7. Коховський В. Ц. Обзор деятельности Педагогического Музея военно-учебных заведений в 1889-1890 учебном году / В. Ц. Коховский // Педагогический сборник. – 1890. – № 9. – С. 1-144.
8. Ломачинська І. М. Музеезнавство : навч. посіб. для дистанційного навчання / І. М. Ломачинська, В. В. Шевченко. – К. : Університет «Україна», 2007. – 288 с.
9. О состоянии и деятельности кабинета учебных пособий при дирекции народных училищ С.-Петербургской губернии // Журнал Министерства народного просвещения. – 1879. – Январь. – С. 46-48.
10. Омельченко Ю. А. Развитие учебных музеїв : навч. посіб. / Ю. А. Омельченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 194 с.
11. Отчетъ о естественно-историческомъ музеѣ Полтавскаго Губернскаго Земства за 1908 годъ. – Полтава, 1908. – 12 с.
12. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : учеб. пособие / Б. А. Столяров. – М. : Педагогика, 2004. – 216 с.

НАТАЛИЯ ПУСЕПЛИНА

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЕЕВ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Рассмотрена проблема становления и развития музеев учебных заведений, выяснены предпосылки их функционирования.

Ключевые слова: образовательно-воспитательная деятельность, учебные музеи, принцип наглядности, музейный предмет, коммуникативное взаимодействие.

NATALIA PUSEPLINA

BECOMING AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL ACTIVITY OF MUSEUMS AT EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The European course of Ukraine is characterized by appearance of innovative approaches in combination with rich traditions and experience of the Ukrainian people in social educational space. Consequently, updating and enriching of facilities of teacher training to professional activity get the special importance.

The modern network of museum establishments embraces all fields of scientific knowledge and spiritual culture, and it is the inseparable constituent of educational institutions, where its educational possibilities are realized on the basis of humanistic pedagogical principles and the personal and professional becoming and development of rising generations is formed; they are included into a personality and provided in the sphere of culture.

In the Law of Ukraine "About Museums and Museum Matter" the tasks of a museum of pedagogical establishment of education are defined: assistance to perfection of pedagogical process of educational establishments; expansion and deepening of general and professional preparation of students and young people by extracurricular, out-of-school, auditory and out-of-auditory work facilities; development of creation interests in searching, regional, research, artistic, aesthetic and nature protection work; rising the generation and forming of understanding of indissoluble intercommunication of the past, modern and future of Ukraine; introduction of new forms of work on interests; participating in forming, keeping and rational usage of the Museum fund of Ukraine; study, protecting and popularization of sights of history, culture and nature of native place; realization of cultural and educational work among students and young people.

In accordance with normative documents, a museum conducts such work: organizes research activity according to the subjects of museum; systematically fills up the funds of museum by realization of expeditions, hikes, excursions; organizes the account of museum objects, provides their safety; creates and fills up stationary displays and exhibitions; conducts educational work among students and young people and population; assists the usage of museum materials in educational process and research work.

Investigation of the problem of becoming and development of museums at educational establishments has exposed that their educational activity represents the socio-political and economic processes of society and has been initiated, first of all, by reforms in educational field.

Modern educational conception of a museum contacts with reformation of education on principles of personalising, humanizing and collaboration, forming subject-to-subject relations in an educational process; here a museum carries out the role of educational centre of transmission of scientific, artistic, historical experience of generations, dialogue of cultures, creation of necessary conditions for self-realization of personality. Communicative co-operation expects the educational purpose of museum in forming the valued attitude to cultural and historical inheritance, enriching the internal world of a man, perceptibly-emotional sphere and creative activity of personality.

The value of a museum remains in mixing of a worldview, ideological positions and sociocultural necessities of personality and society; it is the centre of cultural and educational space. Thus, educational activity of museums at educational institutions must be built taking into account interests of students, their age-related, individual features and professional specialization. History, culture, art, national symbolism, traditions and customs are those inexhaustible sources on the basis of which the spiritual sphere of personality must be formed systematically and consistently.

Keywords: educational activity, educational museums, principle of evidentness, museum object, communicative co-operation.